

Shaxloxon XUSANOVA,
Qo'qon universiteti Andijon filiali, PhD
E-mail: shahlohusanova4@gmail.com

AQXAI dotsenti M.Karimova taqrizi asosida

QADIMGI MINGTEPA MAROSIMLARI HAQIDA (ANDIJON VILOYATI MARHAMAT TUMANI MINGTEPA ARXEOLOGIYA YODGORLIGIDAN TOPILGAN ARXEOLOGIK TOPILMALAR ASOSIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada Farg'ona vodiysida qadimiy milliy marosimlari, urf odatlari va ularning jamiyat hayotidagi ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, maqolada Farg'ona vodiysi antik shaharlaridan biri Mingtepa shahri tarixi va O'zbekiston tarixini yoritishda o'ziga xos o'ringa ega ekanligi haqida fikrlar ham bildirilgan. Mingtepa (Ershi) arxeologiya yodgorligidan topilgan moddiy ashyolar orqali qadimiy ajdodlarimizning urf-odatlari, diniy va milliy marosimlari haqida, ushbu marosimlarning vodiy axolisining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ta'siri bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Qadimgi Farg'ona (Davan, Day-yuan) davlati, Mingtepa shahri, G'arbiy Xan davlati, Sima Syan, "Tarixiy xotiralar" asari, Aravon qoyatosh suratlari, Mingtepa shahridan topilgan moddiy ashyolar, Zardushtiylik, "Sariq ajdar hamlasi" tarixiy romani, "Kizquvdi" marosimi.

О ДРЕВНИХ ЦЕРЕМОНИЯХ МЫНГТЕПА (НА ОСНОВЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ НАХОДОК, НАЙДЕННЫХ В АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ ПАМЯТНИКЕ МИНГТЕПА, МАРХАМАТСКИЙ РАЙОН АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация

В данной статье представлена информация о древних национальных обрядах, обычаях и их значении в жизни общества Ферганской долины. В статье также говорится, что Мингтепа, один из древних городов Ферганской долины, занимает особое место в истории Узбекистана. На основе материалов, найденных в археологическом памятнике Мингтепа (Эрши), описаны традиции, религиозные и национальные обряды наших древних предков, влияние этих обрядов на социально-экономическую жизнь населения долины.

Ключевые слова: Древнее Ферганское (Давань, Дай-юань) государство, город Мингтепа, государство Западная Хань, Сыма Цянь, «Исторические воспоминания», наскальные рисунки Аравона, материальные предметы найденные в городе Мингтепа, зороастризм, исторический роман «Тень желтого дракона», церемония «Кизкувди».

ON THE ANCIENT MYNGTEPA CEREMONIES (BASED ON THE ARCHAEOLOGICAL FINDS FOUND IN THE MINGTEPA ARCHAEOLOGICAL MONUMENT, MARHAMAT DISTRICT, ANDIJAN REGION)

Annotation

This article provides information about ancient national ceremonies, customs and their importance in the life of society in the Fergana Valley. The article also states that Mingtepa, one of the ancient cities of the Fergana Valley, has a special place in the history of Uzbekistan. Through the materials found in the Mingtepa (Ershi) archaeological monument, the traditions, religious and national rituals of our ancient ancestors, the impact of these rituals on the socio-economic life of the valley population were described.

Key words: Ancient Fergana (Davan, Day-yuan) state, Mingtepa city, Western Han state, Sima Xiang, "Historical Memories", Aravon rock paintings, material objects found in Mingtepa city, Zoroastrianism, historical novel "Yellow Dragon Attack", "Kizquvdi" ceremony.

Kirish. O'zbek xalqining qadimiy urf-odatlari, an'analari asrlar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan milliy qadriyatlaridir. Bu urf-odatlar, an'ana va marosimlar muayyan tarixiy davrning mahsuli bo'lib, u ma'lum turmush-tarzi va turmush farovonligining ta'siri natijasida paydo bo'lgan, vaqt o'tgan sari ular tobora mustahkamlanib ajdodlardan meros bo'lib kelmoqda. Mana shu marosimlar kishilarning birlashishiga, o'zaro bir-birini qo'llab-quvvatlashga, mehr oqibatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Ba'zi urf-odatlar va milliy marosimlar borki, nafaqat insonlarni ma'naviy komillikka yetaklaydi, balki, sog'lom turmush tarzini ham targ'ib etadi. Bunday marosimlar har bir xalqning turmushida uning o'ziga xos belgi va xususiyatlarni belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qadimiy Farg'ona davlati shuningdek, Mingtepa shahri axolisining milliy urf-odatlari tarixi haqidagi adabiyotlar va manbalarni asosan yozma hamda arxeologik manbalarga ajratib tahlil etish mumkin. Qadimgi Farg'ona xalqlarining o'tmishi, turmush-tarzi va milliy marosimlari haqidagi ma'lumotlarni arxeologik topilmalar asosida tahlil qilgan olimlar A.N.Bernshtam[3], Yu.A.Zadneprovskiy[5], B.X.Matboboyevlar[11] o'zlarining arxeologik qazishma ishlari natijalarida yozgan ilmiy asarlarida yoritib berganlar.

Yozma ma'lumotlar qadimgi G'arbiy Xan imperiyasi saroy tarixchisi Sima Syanning "Shiji" – "Tarixiy xotiralar" asarida uchraydi. Ushbu asarni rus tiliga ilk bor tarjima qilgan sinolog N.Ya.Bichurin[4], keyinchalik N.M.Kyuner[10]

tarjimalarida ham qadimgi Farg'ona milliy marosimlari haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan.

Qadimiy Farg'ona milliy marosimlarini badiiy tarzda, obrazlar orqali yoritgan asar Mannop Egamberdiyevning "Sariq ajdar hamlasi"[15] tarixiy romanidir. Ushbu roman qadimiy Farg'ona davlati haqidagi xitoy va o'zbek manbalari asosida yozilgan.

Tadqiqotchilardan S.Yo'ldashev qadimgi Farg'ona xalq o'yinlari haqida izlanish olib brogan[8]. Ilmiy tadqiqotda qadimgi Farg'onaning milliy o'yinlari, ularning axoli ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi ahamiyati haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yoritishda tarixiylik va mantiqiylik, kuzatuv va boshqa ilmiy yondoshuv hamda usullardan foydalanishga harakat qilindi.

Tahlil va natijalar. Tarixdan ma'lumki qadimdan meros bo'lib kelayotgan milliy marosimlar, urf-odatlarining vujudga kelishi va rivojlanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Shunday omillardan biri turmush tarzidir. Xalqning azaliy an'anasiga aylanib qolgan har bir marosim milliylik ruhini beradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, barcha xalqlar kabi, o'zbek xalqi urf-odatlari, an'ana va marosimlari ham muayyan tarixiy davrning mahsuli bo'lib, qadimiy davlatlarning turmush tarzida shakllanib, rivojlanib kelgan.

O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan qadimgi davlatlardan biri Farg'ona davlati (Davan, Day-yuan) bo'lib,

nafaqat O'zbekiston tarixi, balki, Jahon tarixida ham alohida ahamiyatga ega bo'lgan davlatlardan biri hisoblangan. Qadimiy Farg'ona vodiysida ham o'ziga xos belgi va xususiyatlariga ega bo'lgan milliy marosimlari mavjud bo'lgan. Bu davlat tarixini o'rganish va arxeologik tadqiq etish davrida vodiy xalqining qadimdan mavjud bo'lgan urf-odatlar va milliy marosimlari haqida qimmatli ma'lumotlar aniqlangan. Tarixdan ma'lumki, qadimiy Farg'onada dunyoga mashhur samoviy otlar yetishtirilgan. Shu sababli vodiyni ko'plab milliy marosimlari asosan ot bilan bog'liq bo'lgan. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, otlar asosan Ershi shahrida yetishtirilgan. Ershi shahrining o'rni arxeolog olimlarning ta'kidlashicha, hozirgi Mingtepa shahar xarobasiga to'g'ri keladi.

Farg'ona vodiysining qadimiy shaharlaridan biri Mingtepa shahri Andijon viloyatining sharqiy qismida joylashgan bo'lib, Andijon shahri markazidan 38 km. uzoqlikda, hozirgi Marhamat tumanining markazida joylashgan. Mingtepa tarixiy manbalarda yoritilishicha, qadimiy Farg'ona (Day-yuan, Davan) davlatining markazi, ya'ni boshkenti bo'lgan[11]. Xitoy yozma manbalarida tilga olingan Buyuk ipak yo'lida joylashgan bu mahobatli shahar o'zining hunarmandchiligi, dexqonchiligi va "samoviy tulporlari" bilan dunyoga mashhur bo'lgan. Mingtepa shahar xarobasi, arxeolog olimlar A. N. Bernshtam, Yu. A. Zadneprovskiy, N.G.Gorbunova, B. X. Matboboyevlarning izlanishlari natijasida kelgan xulosalariga binoan, qadimgi Farg'ona davlatining bosh shahri Ershi shahri ekanligi aniqlangan[3,6,7]. Mingtepa shahar xarobasida olib borilgan arxeologik tadqiqot ishlari natijasida topilgan manbalar Mingtepaning qadimgi o'tmish tarixi, undagi xalqlar hayoti, urf-odatlar, milliy marosimlari va diniy tasavvurlari haqida ma'lumotlarni asoslashga xizmat qiladi.

Qadimiy Mingtepadan topilgan ashyolar ko'proq bu yerlik axolining diniy marosimlari haqida ma'lumot beradi. Mingtepa xududi va uning atrofidan topilgan mo'zoro'rg'onlarda ham maxalliy axolining e'tiqodiga va dafn marosimlariga oid ma'lumotlar aniqlangan. 1950 yillarda Marhamat qabristonining 7 ta mo'zoro'rg'onini o'rganilganda qabrlarda insonlar o'ziga xos oilaviy xolda ko'milgan bo'lib, tosh tepaliklardan iborat ekanligi aniqlangan. Mayitlar 0,6-0,8 metr chuqurlikdagi o'ra go'rlarga ko'milgan. Odam suyaklari chalganchasiga, boshi g'arb tomonga qarab yotqizilganligi aniqlangan[9]. Yu.Zadneprovskiy mayitlarni bunday ko'rinishda dafn etilishi Dalvarzin va Sho'rabashot yodgorliklarida ham uchragan[5]. Shuningdek, mayitlar yoniga turli sopol buyumlar, taqinchoqlar, tosh buyumlar ham birga qo'yilgan. B.Abdul'aziyevaning ta'kidlashicha, bu yerlik axoli asosan mazdaparastlik dafn marosimlarini amalga oshirgan[1].

Mingtepa shahrida 2012 yildan buyon O'zbek-Xitoy qo'shma arxeologik ekspeditsiyasi tadqiqot olib bormoqda. Ushbu ekspeditsiya o'rganish davrida Mingtepa shahar qabristonida 2016-2019 yillarda jami 38 ta qabrlar kovlab o'rganilgan. Bu qabristondagi qabrlarda mingtepaliklarning o'ziga xos dafn marosimlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Arxeologlar qabrlarda yakka tartibda marhum chalganchasiga qo'llarini yoniga qilib, mayitlarning yoniga bittadan to'rttagacha buyum qo'yib, dafn qilganligini aytib o'tishadi. Qabrlar juda qalin qo'yilgan bo'lib, marhumlarning boshlari turli tomonlarga qaratilgan. Xitoy Ijtimoiy Fanlar Akademiyasi Arxeologiya instituti antropologiya bo'limi boshlig'i doktor Vang Mingxuy (Wang Minghui) tomonidan marhumlarning antropologiyasi o'rganilgan. Bir holatda odam va qo'y suyaklari aralashgan holda aniqlandi. Bitta qabrda it suyaklari va tishlari (klik) bilan sopol idish topilgan. Bir marta yumaloq holdagi o'raga it jasadi sopol idish bilan qo'yilganligi aniqlangan. Odamlar bilan birga itlarni dafn etilishi zardushtiyalar urf-odatlaridan hisoblangan[14]. Bu qabrlarning topilishi qadimiy Mingtepada axoli asosan zardushtiylik diniga e'tiqod qilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu qabrlarning o'rganilishi Davan podsholigi davridagi dafn marosimlari to'g'risida yangi ma'lumotlar olishga imkon beradi.

Qadimgi Davan davlati axolisi quyosh kultiga, olovga, otga va ajdodlar ruhiga sig'inganligi haqida ma'lumotlar ham mavjud[12]. Qadimiy Mingtepadan topilgan arxeologiya materiallari bu yerlik axoli ham otga, quyoshga, olovga va boshqa hayvonlarga sig'inganligini ko'rsatadi. Mingtepa topilmalari ichida zoomorf (hayvon) tasvirlari tushirilgan sopol buyumlari

yuqoridagi fikrlarni asoslashga xizmat qiladi. Sopol parchalarida yoldor bo'ri (giyena), kabutar, to'vus, Xumo qushi kabi hayvonlar tasvirlangan[11]. Mingtepa shahar xarobasidan sopol parchasida tirnab chizilgan ot surati topilgan. Otlarning bosh va dum qismi saqlanib qolmagan. Lekin, uning qolgan qismlari asosida otlarning rasmi tiklangan[13].

Bundan tashqari ot va quyosh kultiga sig'inish Mingtepa yaqinidan topilgan qoyatosh suratlarida ham ko'rishimiz mumkin. A.N. Bernshtam tomonidan o'rganilgan Mingtepa yaqinida Aravan qoyatosh suratlaridagi qadimgi Farg'onaning zotdor otlari tasvirlari bunga misol bo'la oladi. Aravan qoyatosh suratlarida hayvonlarning xulq-atvori katta mahorat bilan aniq ifodalangan. Ayniqsa otlarning tana shakllari, uzun nozik oyoqlari, baquvvat tanasi, uzun egilib turuvchi "oqqush bo'yni kabi" bo'yni va uning ustidagi kichik boshi o'ziga xos tarzda nafis qilib ishlangan. Bu tasvirlar xitoy yilnomalarida tilga olingan "samoviy otlar"ning tasvirlariga juda o'xshash ekanligi ma'lum bo'ladi[3]. Shuningdek, Aravan petroglifida harakatdagi inson tasvirlari mavjud. Inson tasvirlari ov qilish maqsadida emas, balki biror diniy marosimni bajarayotganligini ko'rish mumkin. Bu tasvirlarni A.N.Bernshtam quyosh kultiga bo'lgan e'tiqod namunasi bo'lishi mumkin, deb ta'kidlaydi[3].

Mingtepa shahridan 10-12 km janubiy tomonida joylashgan Ulug'tog' tog'idan topilgan yangi qoyatosh suratlar tasvirlarida ham ot va raqsga tushayotgan inson tasvirini ko'rish mumkin[16]. Bu tasvirlarda ham ot va quyosh kultisi bilan bog'liq marosim tasvirlangan bo'lishi mumkin. Zardushtiylik dinida ham dastlabki "Yasht" (gimn)larda ot totemini quyosh xudosi Mitra bilan bog'laydilar[2]. Otlarning suratlar tasvirlangan joylar ularga sig'inish va diniy marosimlarni bajarish obekti bo'lgan. Bu suratlardagi inson harakatlari otlarni ko'paytirishga bag'ishlangan bo'lishi mumkin. Mingtepa shahri yaqinida Otmozor qabristoni ham mavjud bo'lib, bu esa Mingtepada otlarni muqaddaslashtirishning yana bir namunasi sifatida qarash mumkin.

Arxeologlar tomonidan Mingtepa shahridan topilgan qalinligi 4,85 tagkursi va uning ustidagi mahobatli bino diniy marosimlar o'tkazish joyi bo'lishi mumkinligi e'tirof etilmoqda[11].

Mingtepa (Ershi) zotdor otlar vatani hisoblanib, asosan ot bilan bog'liq marosimlar o'tkazilganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Farg'ona vodiysida ot bilan bog'liq "uloq-ko'pkari", "ommaviy uluq o'yini", "poyga", "olomon poyga", "qiz quvmoq", "yerdan ro'mol olish", "ot ustida kurash" kabi ko'plab xalq o'yinlari asrlar osha ajdodlardan meros bo'lib kelmoqda[8]. "Uloq", "Qiz quvdi" kabi o'yinlar mingtepaliklar hayotida ham alohida o'rin tutgan. "Uloq" xalq qadimdan xalqimiz orasida turli tadbirlarda, marosimlarda tashkil etilgan va bugungi kungacha davom etib kelmoqda. Mingtepa xududida joylashgan Uloqchitepa yodgorligi (Andijon viloyati Marhamat tumani Rovot maxallasi) ham aynan shu marosimning o'tkazish joyi bo'lgan bo'lishi mumkin. Uloqchitepa yodgorligi toponimining kelib chiqishi aynan mana shu marosim bilan bog'liqligi ma'lum bo'ldi.

"Qizquvdi" marosimi ham qadimgi mingtepaliklar udumlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu marosim haqida Mannop Egamberdiyevning "Sariq ajdar hamlasi" tarixiy romanida mahorat bilan tasvirlangan. Bu marosim ham bevosita ot bilan bog'liq bo'lib, balog'at yoshiga yetgan qiz va yigitlar o'rtasida o'tkazilgan. "Qizquvdi" marosimi orqali yigit va qiz bir-biriga yetishgan. Otda ketayotgan qizni sevgan yigit ortidan yetib borib, o'z otiga olishi kerak bo'ladi. Bu tadbirning birinchi sharti edi. Ikkinchi shartda esa otda ketayotgan qiz kamondan o'q uzadi. Uni quvalab ketayotgan yigit esa, o'sha otilgan kamondan o'qini urib tushirishi kerak bo'ladi. Uchinchi shartda esa, yigit va qiz kurash tushgan. Mana shu uch shartdan o'tgan yigitgina o'zi ko'ngil qo'ygan qiziga uylana olgan[15]. Bunday xalq o'yinlarini tashkil etish va o'tkazish ma'lum qoidalar hamda me'yorlarga asoslangan bo'lib, yoshlarni ma'naviy va jismoniy barkamol bo'lishiga va ularni chaqqonlik, hushyorlik, ustamonlik, halollik, raqibni hurmat qilish kabi fazilatlarini shakllantirishga xizmat qilgan. Mana shunday marosimlar sabab kuchli va mard bo'lib voyaga yetgan ershiliklar (mingtepaliklar) tashqi dushmanga qarshi kurashganlar.

Xulosa. Qadimda Farg'ona vodiysida, xususan Mingtepada marosimlar ko'proq axolining diniy tasavvurlari orqali namoyon bo'lgan. Tadqiqotlar natijasida mingtepaliklar asosan zardushtiylik, shuningdek, turli totemistik qarashlarga ega bo'lganligini bilish mumkin. Marosimlar ham mana shu qarashlarning, shu bilan birga turmush tarzining mahsuli sifatida yuzaga kelgan va rivojlangan. Qadimiy Mingtepa shahrida zotdor otlarning yetishtirilishi va otning muqaddaslashtirilishi, ot bilan bog'liq marosimlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Bugungi

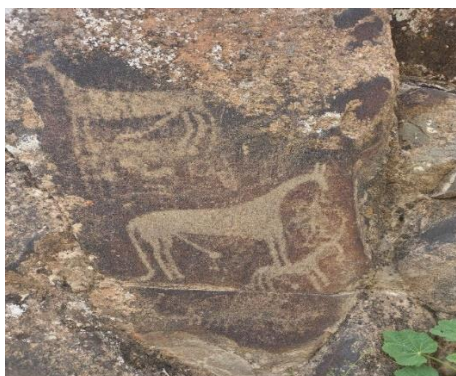
kunga kelib, xalqimiz orasida ot bilan bog'liq "uloq-ko'pkari", "ommaviy uloq o'yini", "poyga" kabi marosimlar ajdodlarimizdan meros sifatida saqlanib qolgan. Bu marosimlar nafaqat insonlarni ma'naviy komillika balki, jismonan baquvvat bo'lishiga ham xissa qo'shadi. Kelajakda mana shunday milliy marosimlarni yanada rivojlantirish xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni har tomonlama yetuk inson bo'lishlariga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Абдулгазиева Б. Археологические памятники Мархаматского района Андижанского области. //ИМКУ. -Вып. №26. - Тошкент, 1992. - С.125
2. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод маросимлари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б. 20.
3. Бернштам А.Н. Араванские наскальные изображения и Даванская (Ферганская) столица Эрши // Советская этнография. 1948. - №4. – С.155-161.
4. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. - М.-Л. 1950. – С.
5. Заднепровский Ю.А. Древнеземледельческая культура Ферганы. МИА.№118. - М.-Л.1962. – С. 175
6. Заднепровский Ю.А. Матбобоев Б.Х. Городище Мархамат // ИМКУ –Вып. №25. -Ташкент, 1991. - С. 62-67
7. Горбунова Н.Г. В древней Фергане. –Ташкент: Узбекистан, 1971. – С. 10-12
8. Йўлдашев С. “Фарғона водийси аҳолисининг халқ ўйинлари”. Автореф. дисс.кан.ист.наук.(PhD). 2019.
9. Козенкова В.И. Археологические работы в Андижанской области в 1956 г. // КСИИМК. – Москва, 1959. - С. 60.
10. Кюнер Н.М. Китайские известие о народах Южной Сибири, Центральной Азии и Дальнего Востока. - Москва. 1961.
11. Матбобоев Б.Х. Мингтепа: Археологик казишмалар ва уларнинг тахлили // “Водийнома”. 2019. №3(14) -Б. 51-55.
12. Матбобоев Б.Х. Қадимги Фарғона давлати (Давань). //Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари. - Тошкент. 2001. – Б. 35.
13. Матбобоев Б.Х. Умमतов А. Мингтепадан топилган қадимий ноёб тасвирий санъат асари// Моддий-маънавий мерос ва умумбашарий қадриятлар. ЎзРФА Ўзбекистон тарихи давлат музейи. - Тошкент. 2019. -Б. 11-12.
14. Матбобоев Б.Х., Джун Янгши., Хошимов Х., Маширов О., Алиохунов А., Хакимов А. Мингтепада 2018-2019 йилларда олиб борилган археологик ишлар //Археологические исследования в Узбекистане 2018-2019 года. Вып. 12. - Самарканд. 2020. -Б. 143-146.
15. Эгамбердиев М. Сариқ аждар ҳамласи. Қувилш. – Тошкент: “Тафаккур” нашриёти. 2016 йил. -Б. 189-193.
16. Andijon muzeylari. 2021-yil 22-aprel // Feysbook.

1-rasm. O'zbek-xitoy qo'shma ekspeditsiyasi tomonidan Mingtepa shahridan topilgan topilmalar.

2-rasm. Mingtepa shahridan 10–12 km janubiy sharqda joylashgan Ulug'tog'dan topilgan qoyatosh rasm (Andijon muzeylari. 2021-yil 22-aprel // Feysbook).